

II Soboru Watykańskiego. Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego został promulgowany 25 stycznia 1983 r.² przez papieża Jana Pawła II.

W polu zainteresowania prawa kanonicznego, w zakresie organizacji i struktur Kościoła katolickiego znajduje się m.in. zagadnienie osobowości prawnej Kościoła i jego jednostek organizacyjnych.

Wskazać należy, iż sama koncepcja osoby prawnej pojawiła się na gruncie prawa kanonicznego. Wprawdzie pojęcie osób prawnych zaczęło się kształtować już w czasach rzymskich, gdzie zaczęto wyodrębniać je jako związki osób tworzone w różnych celach³, ale jak zauważa S. Fundowicz, Rzymianie wprawdzie znali kategorię osób prawnych, ale nie stworzyli prawnej konstrukcji tego zjawiska, nie uczynili tego również glosatorzy⁴. Dopiero na gruncie prawa kanonicznego stworzono fikcję, że korporacje i zakłady kościelne to pewne indywidua i jako takie są one osobami na równi z człowiekiem. Osoba prawna była więc fikcyjnym indywiduum, fikcyjną osobą wyposażoną (również za pomocą fikcji) we wszystkie prawne przymioty osób fizycznych⁵. Mimo dość określonego znaczenia i rozbudowanej klasyfikacji, osoba prawna zwana była *corpus mysticum*. Tajemniczość i nieokreśloność instytucji osoby prawnej wiązała się z faktem, że istnienie i właściwości prawne takiej osoby traktowano jako podobne, ale nie identyczne, z właściwościami osoby fizycznej. Samo wyrażenie *corpus mysticum* (wiodące się z działu dogmatyki katolickiej dotyczącego Kościoła jako „ciała mistycznego Chrystusa”) wyrażać miało myśl, że natura osoby prawnej jest tak samo niewyjaśniona jak osób fizycznych – że osoba prawna jest zagadką, podobnie jak człowiek⁶.

Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. jako podmioty prawa, za wyjątkiem osób fizycznych, wliczał osoby moralne (*persona morales*), osoby prawne (*personae iuridicae*), a także twór prawny (*ens iuridicum*). Wszystkie te określenia jurysprudencja kanoniczna traktowała jako tożsame z pojęciem osoby moralnej⁷. Analiza kanonów 99, 100 par. 1, 391 par. 1, 471 par. 1, 536 par. 1, 676 par. 1, 708, 1376 par. 2, 1409, 1423 par. 2, 1495 par. 1 oraz 1557 par. 2 prowadzi do wniosku, iż zgodnie z prawem kanonicznym osobowość prawną miały Kościół katolicki i Stolica Apostolska (stanowiące osoby prawne w rozumieniu prawa międzynarodowego), zakony wyjęte i niewyjęte, kongregacje zakonne, prowincje zakonne, domy zakonne, zatwierdzone przez kompetentne władze bractwa, stowarzyszenia bez ślubów, kapituły katedralne i kolegiackie, diecezje, beneficja, kościoły, klasztory, mensy i in.⁸. Pewną trudność powodowało precyzyjne określenie charakteru

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP II promulgatus, Acta Apostolicae Sedis. Roma 75 (1983) pars II.*

³ K. Kolańczyk, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986, Wydanie IV, s. 203.

⁴ por. J. Binder, *Das Problem der juristischen Persönlichkeit*, Leipzig 1097, s. 146; R. Longchamps de Bérier, *Studia nad istotą osoby prawniczej*, Lwów 1911, s. 1 i n.

⁵ S. Fundowicz, *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego*, „Przegląd Sejmowy” 1999 nr 2, s. 64.

⁶ W. Warkało, *Wina osoby prawnej na tle problematyki odpowiedzialności odszkodowawczej deliktowej i ubezpieczeniowej*, „Nowe Prawo” 1961, nr 2, s. 174.

⁷ zob. H. Insadowski, *Osoba prawna. Studium prawnokanoniczne*, Lublin 1927, s. 38-48, 98-103.

⁸ zob. *Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r.*

prawnego parafii, która w świetle prawa kanonicznego nie była osobą prawną, choć w praktyce, na zasadzie tradycji była za taką często uważana.

Analogiczne zapisy znalazły się w nowym prawie kanonicznym z 1983 r. Zgodnie z kanonem 113 Kościoła katolickiego i Stolica Apostolska są osobami moralnymi z samego ustanowienia Bożego. Oprócz osób fizycznych są w Kościele także osoby prawne, będące mianowicie w prawie kanonicznym podmiotem praw i obowiązków, które odpowiadają ich charakterowi. Kanon 114 wskazuje, iż osoby prawne są ustanowione albo na mocy samego przepisu prawa, albo przez specjalne przyznanie kompetentnej władzy, wydane w formie dekretu jako zespoły osób lub rzeczy, skierowane do celu odpowiadającego misji Kościoła, ale przekraczającego cel poszczególnych jednostek. Przez cele, o których tu mowa, należy rozumieć te, które odnoszą się do dzieł pobożności, apostołatu lub miłości czy to duchowej, czy materialnej. Zgodnie z par. 3 tego kanonu kompetentna władza Kościoła nie powinna nadawać osobowości prawnej, jak tylko tym zespołom osób lub rzeczy, które realizują cel rzeczywiście pożyteczny oraz - po rozważeniu wszytkiego - posiadają środki, które według przewidywań wystarczają do osiągnięcia ustalonego celu. Zgodnie z kanonem 115 osobami prawnymi w Kościele są albo zespoły osób, albo zespoły rzeczy. Zespół osób, który może być ustanowiony co najmniej z trzech osób, jest kolegialny, jeżeli jego działanie określają członkowie współdziałający w podejmowaniu decyzji, na równych prawach lub nie, zgodnie z przepisami prawa i statutów; w przeciwnym wypadku jest niekolegialny. Zespół rzeczy, czyli fundacja autonomiczna, składa się z dóbr lub rzeczy duchowych lub materialnych, którymi, zgodnie z postanowieniami prawa i statutów, zarządza jedna lub kilka osób fizycznych albo kolegium. Kanon 116 wskazuje, iż publicznymi osobami prawnymi są zespoły osób lub rzeczy, które są ustanowione przez kompetentną władzę kościelną, by wykonywały w imieniu Kościoła, w oznaczonym dla nich zakresie, zgodnie z przepisami prawa, własne zadania im zlecone dla publicznego dobra; pozostałe osoby prawne są prywatnymi. Osoby prawne publiczne otrzymują tę osobowość bądź mocą samego prawa, bądź specjalnym dekretem kompetentnej władzy, przyznającym ją wyraźnie; osoby prawne prywatne otrzymują tę osobowość tylko specjalnym dekretem kompetentnej władzy, przyznającym wyraźnie tę osobowość. Publiczną osobę prawną reprezentują, działając w jej imieniu, ci, którym przyznaje to uprawnienie prawo powszechne lub partykularne albo własne statuty; prywatną osobę prawną ci, którym to uprawnienie przyznają statuty (kanon 118)⁹.

W związku z powyższymi ustaleniami rodzi się pytanie, na ile przepisy prawa kanonicznego mają zastosowanie w zakresie prawa państwowego. Jaki charakter należy nadać kościelnym osobom prawnym w państwowym porządku prawnym. Zagadnienie niezwykle ważne z uwagi na występowanie jednostek kościelnych w powszechnym obrocie cywilnym i konieczność zapewnienia bezpieczeństwa prawnego tego obrotu.

⁹ zob. *Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r.*

Nie ulega wątpliwości, że w okresie obowiązywania konkordatu z 10 lutego 1925 r.¹⁰ Państwo Polskie uznawało wprost osobowość prawną tych wszystkich jednostek Kościoła katolickiego, którym osobowość tą przyznawało prawo kanoniczne. Wynikała stąd i odwrotna zasada, iż państwo nie uznawało osobowości prawnej tych jednostek kościelnych, których nie wymieniało jako osoby prawne prawo kanoniczne. Pomimo że sama zasada wynikająca z konkordatu była jasna, ustalenie katalogu jednostek kościelnych, które posiadały osobowość prawną, nie było proste, co było skutkiem nieprecyzyjności i chaotyczności anachronicznego Kodeksu kanonicznego. Toteż znamienne jest, iż Minister Sprawiedliwości zwrócił się o odpowiednią wykładnię norm Kodeksu do Episkopatu Polski, który w odpowiedzi przesłał wyciąg z Kodeksu prawa kanonicznego o osobach prawnych kościelnych i zakonnych opublikowany dnia 10 maja 1926 r.¹¹. Wyciąg ów obejmował wszystkie wymienione w Kodeksie jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego, określane mianem osób moralnych, wśród których wymieniono także wszystkie godności kościelne, jak np.: wikariusz apostolski, biskup, kardynał, ordynariusz, kuria diecezjalna, urzędnik kościelny, opat, dziekan, proboszcz, prałat niezależny, rektor kościoła.

Po uznaniu konkordatu z 1925 r. za nieobowiązujący powstał problem, czy i jakie jednostki Kościoła rzymskokatolickiego należy uważać za osoby prawne. Problem ten w pierwszej kolejności sprowadzał się do kwestii, czy po zerwaniu konkordatu można brać pod uwagę ciągłość prawną w zakresie osobowości prawnej osób kościelnych.

Wobec braku odpowiednich regulacji prawnych w tym zakresie, problem starał się rozstrzygnąć Sąd Najwyższy. W orzeczeniu z 18 kwietnia 1963, sygn. 4 CO 11/62¹² stanął na stanowisku, że wobec utraty mocy obowiązującej przez konkordat, straciły też moc oparte na nim obowiązujące przepisy prawa kanonicznego, jako wewnętrznego prawa statutowego Kościoła. Toteż regulacje prawa kanonicznego w zakresie osobowości prawnej jego jednostek nie mają żadnego przełożenia na prawo państwowe.

Sąd Najwyższy odrzucając prawo kanoniczne jako podstawę osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła, szukał uzasadnienia tej osobowości w przepisach prawa PRL. Uznał, że właściwą podstawę unormowania tego problemu stanowić powinny przepisy ustaw wydane na podstawie art. 70 Konstytucji¹³. Wobec ich braku Sąd Najwyższy wskazał, że należy sięgnąć w drodze analogii do przepisów obowiązujących w Polsce Ludowej i na ich podstawie uznać osobowość prawną parafii, diecezji i archidiecezji oraz diecezjalnych seminariów duchownych.

Wskazał przy tym, iż osobowość prawną jednostek organizacyjnych Kościoła należy wywieść z art. 1 dekretu z 31 grudnia 1956 r. o organizowa-

¹⁰ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r.*, Dz.U. z 1925 r., Nr 72, poz. 501.

¹¹ zob. *pismo biura Episkopatu Polski z dnia 29.IV.1926 r.*, nr 438/26, nie publikowane; zob. też. Dz.Urz. Min. Spr. nr 10 z dnia 10 maja 1926 r., s. 175-182.

¹² OSN 1964, z. 10, poz. 198 i OSPiKA 1965, poz. 6.

¹³ *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz.U. z 1952 r., Nr 33, poz. 232.

niu i obsadzaniu stanowisk kościelnych¹⁴ oraz z art. 59 ustawy z 14 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania¹⁵.

Wskazać jednak należy, iż przywołane przez Sąd Najwyższy akty prawne nie mogły uzasadniać osobowości prawnej jednostek Kościoła rzymskokatolickiego. Okoliczność, iż zgodnie z wymienionymi przepisami, do utworzenia przekształcenia i zniesienia parafii i diecezji oraz utworzenia seminariów duchownych konieczna była zgoda właściwych organów państwowych, nie daje żadnej podstawy do wniosku, iż jednostki i zakłady kościelne utworzone za zgodą organów państwowych nabywają tym samym osobowość prawną. Musiałby istnieć wyraźny przepis albo przewidujący, iż parafie, diecezje i seminaria uzyskują osobowość prawną z chwila utworzenia, albo upoważniające właściwe organy do przyznania im tej osobowości przy wyrażeniu zgody na ich utworzenie¹⁶.

Również nie mogą uzasadniać osobowości prawnej jednostek kościelnych przepisy powołanego przez Sąd Najwyższy rozporządzenia Min. Finansów z 20 lutego 1962 r. o prowadzeniu ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje¹⁷, a tym bardziej wskazane przez Sąd okólniki ministerialne, albowiem przepisy te nie miały rangi ustawowej.

Toteż uznać należy, iż żaden z powołanych przez Sąd Najwyższy przepisów nie uzasadniał osobowości prawnej wskazanych w tym orzeczeniu jednostek kościelnych. Trudno wskazać również inne przepisy, oprócz przepisów prawa kanonicznego, z których można by wyprowadzić osobowość prawną Kościoła i jego jednostek¹⁸.

Prowadzi to do wniosku, iż Sąd Najwyższy odrzucając formalnie obowiązywanie prawa kanonicznego w porządku prawnym, *de facto* musiał czerpać z jego dorobku. Z takim rozumowaniem koreluje stanowisko S. Rozmarynowicza, którego zdaniem analiza wyroków Sądu Najwyższego lat pięćdziesiątych w zakresie spraw kościelnych wskazuje niezbicie, że uznawał on prawo kanoniczne za obowiązujący Kościół rzymskokatolicki w Polsce status prawny¹⁹.

¹⁴ Dz.U. z 1957 r., Nr 1, poz. 6.

¹⁵ Dz.U. z 1960 r., Nr 32, poz. 160.

¹⁶ zob. *opinia prawna J. Jodłowskiego, Problem osobowości prawnej Kościoła Rzymsko Katolickiego i jego jednostek*; zbiory prywatne autora.

¹⁷ Dz.U. z 1962 r., Nr. 18, poz. 77.

¹⁸ *opinia prawna J. Jodłowskiego*, op. cit.

¹⁹ zob. *opinia prawna A. Rozmarynowicza, Osobowość prawna Kościoła w PRL*; zbiory prywatne autora. A. Rozmarynowicz wskazuje, iż Sąd Najwyższy pośrednio uznawał obowiązywanie prawa kanonicznego, wprowadzonego na obszarze Państwa Polskiego konkordatem, chociażby stwierdzając, że uznaje osobowość prawną diecezji, kiedy to granice diecezji ustalone zostały tym właśnie konkordatem; Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 17 stycznia 1956 r. stwierdził, iż Kościół jest osobą prawną, w związku z czym pełnomocnikiem parafii może być radca prawny kurii diecezjalnej, jego pełnomocnictwo zaś może zostać podpisane przez wikariusza generalnego, „ponieważ jego kompetencje do działania zamiast ordynariusza wynikają z prawa kanonicznego” (II CZ 1/56, OSNC 1957, poz. 14); Podobnie orzeczenie z dnia 6 października 1960 r., stwierdzało, iż „przedstawicielem pozwanego kościoła może być właściwy ordynariusz” (III CO 26/60, OSPiKA, 1961, poz. 265) Punktem wyjścia do takiego stwierdzenia z pewnością było uznanie prawa kanonicznego jako miarodajnego w tej dziedzinie, zob. szerzej. J. Dziobek-Romański, *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki*

Taki stan powodował tylko chaos prawny i brak jasności w tej materii. Kwestia osobowości prawnej jednostek organizacyjnych Kościoła pozostała nadal otwarta i oczekująca na ustawowe unormowanie.

Ustawowe uregulowanie osobowości prawnej kościelnych jednostek organizacyjnych nastąpiło dopiero ustawą z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła rzymskokatolickiego²⁰. Ustawa uznała za osoby prawne: Konferencję Episkopatu Polski, metropolie, archidiecezje, diecezje, administratury, apostolskie, parafie, kościoły rektoralne (rektoraty), Caritas Polska, Caritas diecezji, Papieskie Dzieła Misyjne, Ordynariat Polowy, kapituły, parafie personalne, Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych Męskich, Konferencję Wyższych Przełożonych Zakonnych Żeńskich, instytuty życia konsekrowanego (instytuty zakonne i instytuty świeckie) oraz stowarzyszenia życia apostolskiego, prowincje zakonów, opactwa, klasztory niezależne, domy zakonne, wyższe i niższe seminaria duchowne diecezjalne, wyższe i niższe seminaria duchowne zakonne (jeżeli, w myśl przepisów danego zakonu, mają charakter samoistny), Katolicki Uniwersytet Lubelski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Papieski Wydział Teologiczny w Poznaniu, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie oraz jego dwie sekcje: św. Jana Chrzciciela i św. Andrzeja Boboli „Bobolanum”, Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, kościelne instytuty naukowe i dydaktyczno-naukowe kanonicznie erygowane.

Inne jednostki organizacyjne Kościoła mogły uzyskać osobowość prawną w drodze rozporządzenia Ministra-Kierownika Urzędu do Spraw Wyznań.

Art. 4 konkordatu z 28 lipca 1993 r.²¹ uznał dodatkowo osobowość prawną Kościoła katolickiego oraz zagwarantował uznanie osobowości prawnej wszystkich instytucji kościelnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. Zgodnie z konkordatem również inne instytucje kościelne mogą na wniosek władzy kościelnej uzyskać osobowość prawną na podstawie prawa polskiego.

Ścisły związek pomiędzy prawem kanonicznym a państwowym widać nie tylko na etapie powoływania osób prawnych, ale również ich funkcjonowania. Dowodzi tego orzeczenie Sądu Najwyższego z 27 lipca 2000 r. w spr. I C CKN 88/00²², wydane w postępowaniu kasacyjnym, a dotyczące właściwej reprezentacji kościelnej osoby prawnej na gruncie prawa cywilnego. Stwierdza się w nim, iż zawarcie z bankiem przez proboszcza parafii umowy kredytu, bez zezwolenia właściwego biskupa diecezjalnego, było sprzeczne

władz., Lublin 2004, s. 151 i n.; Na przepisy prawa kanonicznego powoływała się również uchwała Rady Ministrów z dnia 02 sierpnia 1954 r. w sprawie usamodzielnienia się Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego, zob. *par 2 uchwały nr 517 Rady Ministrów z dnia 02 sierpnia 1954 r. w sprawie usamodzielnienia się Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego*, [w:] *Państwowe prawo wyznaniowe PRL*, s. 123.

²⁰ Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 154.

²¹ *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.

²² OSP 2003, nr 9, poz. 115

z przepisami prawa kanonicznego, określającego sposób działania parafii jako kościelnej osoby prawnej (Kan. 1281 par. Kodeksu prawa kanonicznego), co doprowadziło do uznania nieważności tej umowy w polskim porządku prawnym. Istotą tego orzeczenia jest zatem uznanie przez państwo sankcji prawno – kanonicznych na gruncie prawa cywilnego.

Powyższe orzeczenie zostało potwierdzone przez wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r. w spr. IV CK 108/03²³. W wyroku tym stwierdzono kompetencję proboszczów do reprezentowania parafii w stosunkach majątkowych z osobami trzecimi w sposób i na zasadach określonych w kodeksie prawa kanonicznego. Wskazano również na uzależnienie ważności dokonanych przez proboszcza czynności przekraczających granice i sposób zwyczajnego zarządzania, określonych w statucie lub stosownym akcie biskupa diecezjalnego, od uprzedniego pisemnego upoważnienia ordynariusza, a czynności o charakterze alienacji dóbr - od zezwolenia władzy określonej w kanonie 1292 Kodeksu prawa kanonicznego.

Powyższe rozważania wskazują, na ścisły związek pomiędzy prawem kanonicznym i państwowym w zakresie powoływania i funkcjonowania osób prawnych, będących jednocześnie jednostkami organizacyjnymi Kościoła katolickiego. Rozdzielenie tych dwóch systemów prawa nie jest możliwe, a odwoływanie się przez ustawodawcę i orzecznictwo do prawa kanonicznego wydaje się konieczne. Inne rozwiązania powodują ułomność systemu prawa państwowego, jak choćby w okresie Polski Ludowej, kiedy starano się całkowicie wyeliminować i ignorować prawo kanoniczne w państwowym porządku prawnym. Ustawodawca musi mieć świadomość, iż prawo kanoniczne istnieje od tysiącleci i jest często starsze od prawa państwowego. Prawo to wywierało i wywiera wielostronny wpływ na życie społeczeństwa, na różne instytucje i rozwiązania prawa świeckiego. Słusznie stwierdzał L. Petrażycki, iż „nauki prawne nie mogą przecież obracać się wyłącznie w ciasnym kręgu życia prawnego, którego promotorem, twórcą i kontrolerem jest państwo. Muszą obejmować swoim polem widzenia całą rzeczywistość społeczną”²⁴.

Bibliografia

- Binder J., *Das Problem der juristischen Persönlichkeit*, Leipzig 1097.
Dziobek-Romański J., *Uznawanie związków religijnych w Polsce (1944-1989) narzędziem dyskryminacyjnej polityki władz*, Lublin 2004.
Fundowicz S., *Pojęcie osoby prawnej prawa publicznego*, „Przegląd Sejmowy” 1999 nr 2.
Insadowski H., *Osoba prawna. Studium prawnokanoniczne*, Lublin 1927.
Kolańczyk K., *Prawo rzymskie*, Warszawa 1986, Wydanie IV.
Longchamps de Bérier R., *Studia nad istotą osoby prawniczej*, Lwów 1911.

²³ OSNC 2005/4/65

²⁴ M. Pietrzak, *Prawo kanoniczne a państwowy porządek prawny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, rok XLVII, zeszyt 3, 1985, s. 3; zob. też L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. II, Warszawa 1960, s. 420.

- Petrażycki L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. II, Warszawa 1960.
- Pietrzak M., *Prawo kanoniczne a państwowy porządek prawny*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, rok XLVII, zeszyt 3, 1985.
- Warkało W., *Wina osoby prawnej na tle problematyki odpowiedzialności odškodowawczej deliktowej i ubezpieczeniowej*, „Nowe Prawo” 1961, nr 2.

Akty prawne

- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 10 lutego 1925 r.*, Dz.U. z 1925 r., Nr 72, poz. 501.
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.*, Dz.U. z 1952 r., Nr 33, poz. 232.
- Dekretu z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych Dz.U. z 1957 r., Nr 1, poz. 6.
- Ustawy z dnia 14 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania Dz.U. z 1960 r., Nr 32, poz. 160.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Dz.U. z 1989 r., Nr 29, poz. 154.
- Uchwała Rady Ministrów nr 517 z dnia 02 sierpnia 1954 r. w sprawie usamodzielnienia się Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] *Państwowe wyznaniowe PRL*, s. 123.
- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczypospolitą Polską zawarty dnia 28 lipca 1993 r.*, Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.
- Rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 20 lutego 1962 r. o prowadzeniu ksiąg przez kościelne osoby prawne oraz zakony i kongregacje*, Dz.U. z 1962 r., Nr 18, poz. 77.

Źródła prawa kanonicznego kościoła katolickiego

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgator*, Acta Apostolicae Sedis. Roma 9 (1917) pars II.
- Codex Iuris Canonici auctoritae Joannis Pauli PP II promulgates*, Acta Apostolicae Sedis. Roma 75 (1983) pars II.

Orzecznictwo

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963, w spr. 4 CO 11/62*, OSN 1964, z. 10, poz. 198 i OSPiKA 1965, poz. 6.
- Orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 17 stycznia 1956 r. w spr. II CZ 1/56*, OSNC 1957, poz. 14.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 6 października 1960 r., w spr. III CO 26/60*, OSPiKA, 1961, poz. 265.
- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 27 lipca 2000 r. w spr. I C CKN 88/00*, OSP 2003, nr 9, poz. 115
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 2004 r. w spr. IV CK 108/03* OSNC 2005 nr 4, poz. 65

Inne

Opinia prawna J. Jodłowskiego, Problem osobowości prawnej Kościoła Rzymsko Katolickiego i jego jednostek; zbiory prywatne autora.

Opinia prawna A. Rozmarynowicza, Osobowość prawna Kościoła w PRL; zbiory prywatne autora.

Pismo biura Episkopatu Polski z dnia 29.IV.1926 r., nr 438/26, nie publikowane.